

POSLANICA DIOGENETU I NAUK SPASENJA U NJOJ. PRIMJER BOŽJE DOBROTE ZA SVE LJUDE

JOSIP KRPIĆ
Salezijanska klasična gimnazija
Vukovarska 62
51000 Rijeka

Izvorni znanstveni rad
Primljeno 15. 10. 1997.
UDK 276.234
276:231.13

Sažetak

Autor prikazuje starokršćanski spis poznat kao *Poslanica Diogenetu*. Na početku prikazuje povijest tog spisa od XV. st., kada je slučajno pronađen u Carigradu, pa sve do naših dana, podsjetivši da je on citiran i u Dokumentima Drugog vatikanskog sabora. Pisac zatim proučava autorstvo i vrijeme nastanka tog apologetskog spisa, a nakon toga podsjeća na probleme u vezi s njegovom cjelovitošću te s obzirom na njegov stil i sadržaj. Posebno mjesto u ovome članku autor je posvetio prikazu teološke misli i povijesti spasenja u *Poslanici Diogenetu*, osvrnuvši se na prikaz razlike i sličnosti u objavi *Oca i Sina* kao i na prikaz *Kristova otajstva*, a na kraju podsjeća kako je, i prema ovome spisu, *Božji plan spasenja* okarakteriziran *Božjom dobrotom*. Ne treba stoga čuditi što je i autor *Poslanice Diogenetu* upravo svojim nekršćanskim suvremenicima poziv da prihvate kršćanstvo.

Ključne riječi: *Poslanica Diogenetu*, starokršćanska literatura, spasenje

Ima nekih riječi, a i djela koja su nastala u jednom povijesnom trenutku, ali njihova vrijednost traje stoljećima. Sjetimo se samo raznih filozofa koji su u nekoliko riječi željeli reći istinu koju su tražili i nosili u sebi. *Gnothi seauton*. Te dvije riječi koje pozivaju na spoznavanje samoga sebe mnogima su bile bolje svjetlo nego bezbrojne rasprave o smislu i besmislu života. U današnjem svijetu, kad vlada inflacija riječi i informacija, kad raznorazne novine brže nestaju nego što nastaju, nije uvijek lako prepoznati trajnu vrijednost. Možda to nije nikada bilo lako, a neka su djela postala trajna vrijednost tek pukim slučajem. Isti je slučaj i s takozvanom *Poslanicom Diogenetu*, koja - iako mala opsegom - krije značajne misli. Njezina je poruka aktualna i danas iako je već prošlo osamnaestak stoljeća od njezina nastanka.

Djelce koje kanim prezentirati tri je puta citirano u dokumentima Drugoga vatikanskog sabora¹, koji je donio mnoge i značaj-

ne promjene u razmišljanju Crkve na kraju dvadesetog stoljeća. Mnogi su ga proučavali i uglavnom se svi slažu da je to *biser starokršćanske književnosti*². Djelo je oduševilo i još uvijek oduševljava mnoge ljude koji su se njime bavili, ali je u isto vrijeme prouzrokovalo i mnoge polemike. One su nastale zbog mnogih pitanja koja se nameću sama od sebe bilo u književnom, bilo u doktrinarnom smislu. Njegova je povijest čudna i uzbudljiva poput kakvog romana, a djelo je sačuvano od uništenja pukim slučajem budući da je trebalo završiti kao papir za zamatanje riba na srednjovjekovnoj tržnici u Carigradu, gdje je u XV. stoljeću otkriveno. Rukopis je kasnije čuvan pod imenom *Kodeks F*, i pod tim je imenom postao poznat. Taj se kodeks po vremenu nastanka može smjestiti u XIII. ili XIV.

1 LG 38; DV 4; AG 15.

2 Usp. S. ZINCONE, *A Diogeneto*, Borla, Rim 1984, str. 5.

stoljeće, a sadržavao je razna apologetska djela.³ Promijenio je mnoge vlasnike prije nego je stigao u Strassbourg, gdje se čuvao u biblioteci sve do uništenja u XIX. stoljeću.

Neki Tomas iz Arezza, klerik⁴, pronašao ga je na ribarnici u Carigradu 1436. Tada nije bio rijedak slučaj da se razne knjige nađu na mjestima na kojima su dobile sasvim drugačiju svrhu od one prvotne koju knjige i imaju: da budu čitane i da budu svjetlo onima koji ih čitaju. Taj Tomas, dovoljno obrazovan da shvati vrijednost knjige i dovoljno okretan da tu knjigu i otkupi, prodao ju je dalje, onome koji je znao u potpunosti cijiniti svako napisano slovo. Slučaj je htio da ga otkupi Ivan Stojković, dubrovački dominikanac i budući kardinal, koji je u vremenu od 1435. do 1437. boravio u Carigradu kao legat bazelskog koncila. Odlazeći iz Carigrada, odnio je kodeks sa sobom u Bazel. Mijenjajući vlasnika, kodeks dolazi u ruke humanista Jeana Reuchlina i preko Martmoutierske opatije stiže u Strassbourg. *Editio princeps* napravio je Henri Estienne 1592. godine u Parizu.

Za vrijeme pruskog bombardiranja Strassbourga 1870. godine, zapalila se biblioteka gdje je čuvan *Kodeks F*, koji je propao zajedno s mnogim drugim vrijednim spisima. Ipak, takozvana *Poslanica Diogenetu*⁵ ostaje sačuvana zahvaljujući dvjema recenzijama teksta koje su ranije napravljene na temelju Kodeksa. Jednu je napravio Cunitz kad je pripremao sabrano izdanje Justinovih djela⁶, a drugu je napravio Reuss. Postoje i neke druge kopije, ali ni jedna tako značajna kao dvije spomenute.

Kao što smo već rekli, *Poslanica Diogenetu* krije mnoge tajne. S književne strane puna je nepoznanica. Ne zna se tko ju je napisao, kada i kome je napisana. Na početku se spominje samo *vrli Diogenet*, ali tko je to i je li to doista pravo ime onoga kome je djelo upućeno ni dandanas nije moguće sa sigurnošću utvrditi. Djelo stavlja pred nas više nepoznanica nego što nam ih otkriva. Iako ga danas nazivaju *biserom* starokršćanske književnosti, izgleda da nije takvim smatrano kroz povijest. Kršćanski

pisci Poslanicu ne spominju niti je igdje citiraju. Jednako je tako bilo i kroz srednji vijek. Da ovo naše djelce nije slučajno pronađeno, nikada se ne bi ni znalo da je postojalo. Ipak, njegova je popularnost danas velika, zahvaljujući prije svega petom i šestom poglavlju koja govore o položaju kršćana u svijetu. Razni su znanstvenici nastojali razriješiti tajnu, ali su rezultati istraživanja bili skromni i to prvenstveno zbog toga što se o njemu kroz povijest malo govorilo. Predlagana su razna rješenja za pitanja koja se javljaju u svezi s djelom, ali se nije došlo do sigurnih odgovora koji bi potvrdili sve iznesene hipoteze. Literatura o Poslanici opsegom uvelike nadvisuje samo djelo.

Književno pitanje

Kako smo već rekli, autor djela nam je nepoznat. Samo djelo ne govori ništa o njemu, nego se samo spominje ime osobe kojoj se ono upućuje. Nitko ne zna tko je taj *kratiste Diognete*⁷, premda se vjeruje da je bio ugledna osoba, možda čak i netko s carskog dvora. Kad bi se znalo kome je djelo upućeno, lakše bi se otkrilo i autora i vrijeme nastanka. Ovako nam ostaje da tapkamo u mraku iako su znanstvenici predlagali razne odgovore na pitanja o autoru, o vremenu nastanka, o naslovniku. Tome je osobito po-

3 *Isto*, str. 7.

4 U srednjem vijeku izraz *klerik* nije označavao samo neku Bogu posvećenu osobu nego i sve studente koji su pohađali neku od škola, a koje su tada isključivo bile vezane uz župne crkve ili, što je još češće, uz neku katedralu. Mnogi od tih studenata lutali su Europom u potrazi za znanjem, a kojiput i za avanturom.

5 Potrebno je reći da kritika teksta tvrdi da se ne može govoriti o poslanici u književnom smislu. Ipak, mi ćemo upotrebljavati naziv *Poslanica Diogenetu* kao tehnički termin i odsada ćemo djelo tako nazivati zbog praktičnosti iako već odavno nitko od znanstvenika ne smatra djelo poslanicom. Jedan od razloga je i u tome što se to djelo u našoj teološkoj literaturi javlja upravo pod tim imenom. Više o tom pitanju u daljnjem tekstu.

6 U početku se djelo pripisivalo Justinu, mučeniku i velikom apologetu.

7 *Poslanica Diogenetu* (odsada citirano kao PD) I,1.

godovao nedostatak sigurnih podataka. Rezultati istraživanja dali su tek neke odgovore iako ni oni nisu u potpunosti istraženi. Mnogi su se stoga upuštali u iznošenje raznih hipoteza. Ipak, autor djela i osoba kojoj je ono upućeno ostali su nepoznati, a tako će vjerojatno i ostati. Što se tiče vremena u kojemu je nastalo, većina se znanstvenika slaže da je riječ o drugom stoljeću.⁸ Unatoč nemogućnosti da dođemo do sigurnih podataka, pogledajmo izbliza razna gledišta literarnog pitanja.

Pisac

Onaj tko je prepisao prvu kopiju pripisao je autorstvo sv. Justinu, filozofu i mučeniku. Naime, samo je djelo pronađeno u kodeksu u kojem su se nalazila Justinova djela. Vođen tom idejom, i prvi je izdavač, Henri Estienne, pripisao to djelo slavnom apologetu, no danas više nitko ne smatra da bi ta hipoteza morala biti valjana jer sama činjenica da je neko djelo u davno doba napisano u istom kodeksu u kojem se nalaze i neka druga djela, nije dostatna kao siguran kriterij autorstva nekog djela. Nekada nije bilo čudno neki spis pripisati kojem uglednom piscu čije je ime bilo dovoljno utjecajno da ga zaštititi od raznih opasnosti, pogotovo ako bi se u spisu nalazile primjese neke hereze.⁹ U tom je slučaju bilo dobro zaštititi spis imenom nekog sveca čija je pravovjernost bila neupitna. U svakom slučaju kad se usporede Justinova djela i naša Poslanica, vrlo se lako mogu uočiti razlike i s obzirom na sadržaj i s obzirom na stil pisanja.¹⁰

Drugi su opet znanstvenici, budući da su apologetski elementi u našem djelu itekako uočljivi, vidjeli pisca u prvom apologetu Quadratu, koji je pisao caru Hadrijanu i čije se djelo gotovo u potpunosti izgubilo. Sačuvan je samo jedan dio kod Euzebija, crkvenog povjesničara. Upravo je taj dio bio znakovit za Andriansena, kome se činilo da se sačuvani odlomak iz Quadratove apologije može dobro uklopiti u prvu prazninu na koju se nailazi u sedmom poglavlju našeg djela, između šestog i sedmog retka.¹¹

Drugim su opet znanstvenicima neka pomalo heretička mjesta bila znak da pisca

treba tražiti među hereticima. Njihova je sumnja bila potkrijepljena činjenicom da je djelo praktički nepoznato bilo kojemu crkvenom ocu ili kojemu drugomu crkvenom piscu. Među mnogim hereticima za Bunsena i Buonaiutija najvjerojatniji je bio Marcion. Apologetski se elementi osobito ističu u prvom dijelu *Poslanice*. Pisac prvo napada pogane zbog njihovog vjerovanja i religiozne prakse. Nakon toga na red dolaze i Židovi. Pisac ih optužuje da su se povelili za poganima i da poput njih prikazuju pravome Bogu isprazne žrtve.¹² Pisac napada i neke zakone koji su zapisani u knjigama Starog zavjeta jer da se direktno kose s idejom o Božjoj dobroti.¹³ U tome su vidjeli tipične elemente marcionizma koji je negirao da je Otac Isusa Krista Bog Staroga zavjeta.¹⁴ No toj se hipotezi suprotstavlja tekst same Poslanice. Pisac Boga Starog zavjeta prepoznaje kao jedinog Boga... *Gospodina i stvoritelja čitavog svemira*. Ni današnji znanstvenici ne smatraju da bi marcionitska teorija još uvijek bila održiva, i tome se osobito protivi Marrou.¹⁵ Moglo bi se tako nastaviti nabrajati razne hipoteze, ali do sigurna odgovora neće se nikada doći, osim ako se negdje ne pronađe dokument koji bi izravno govorio o Poslanici.

Uz pitanje autorstva jedno drugo pitanje potaknulo je također mnoge polemike, a povezano je s prvim pitanjem. To je pitanje nastanka djela.

8 Usp. M. PERRINI, *A Diogeneto. Alle sorgenti dell'esistenza cristiana*, La scuola, Brescia 1988, str. 9.

9 Neki su znanstvenici u ovom djelu otkrili elemente Marcionove hereze, iako se o PD ne može govoriti kao o heretičkom djelu.

10 Usp. S. ZINCONI, *A Diogeneto, nav. dj.*, str. 20.

11 Usp. P. ANDRIANSEN, *The Authorship of the Epistle A Diogeneto*, u: "Vigiliae Christianae" 1(1947), str. 130-131.

12 PD III,3.

13 *Nije li možda ludo prihvatiti da su neka dobra stvorena od Boga na korist ljudima, a druga odbaciti kao štetna i nepotrebna? Nije li možda bogohulno krivo optužiti Boga da je zabranio činiti dobro subotom?* PD IV,2-3.

14 Usp. B. ALAND, *Marcione - Marcionismo*, u: *Dizionario patristico e di antichità cristiane*, II, Marietti, Casale Monferrato, st. 2095.

15 Usp. H. I. MARROU, *A Diogenete*, Du Cerf, Paris 1965, str. 115.

Datiranje djela

Marrou u svom kritičkom izdanju *Poslanice Diogenetu* donosi popis¹⁶ svih mogućih autora, pa to jasno pokazuje koliko su pitanje autorstva i nastanka djela povezani. U sedamnaestom stoljeću Tillemont je vjerovao da je spis napisan prije 70-tih godina prvoga stoljeća. Na tu ga je hipotezu inspiriralo spominjanje u trećoj glavi žrtava u jeruzalemskom Hramu. On svakako smatra da autor ne bi pisao o žrtvovanju nakon razorenja Hrama. Ipak, Zincone u svom djelu kaže da žrtve koje su se nekada prinosile u Hramu, nisu nikada ukinute unatoč tome što je Hram bio razoren, pa tako autor s pravom govori protiv tog židovskog kulta. Prema njemu to nije dovoljan razlog za podržavanje ove teorije.¹⁷

Velika većina znanstvenika datira nastanak *Poslanice* u vremenu od početka drugog stoljeća pa sve do početka četvrtog stoljeća. Kao *terminus ante quem* uzima se 313. godina, kad je kršćanima proglašena sloboda kulta. Na to nas potiče živopisan opis muka, koji se nalazi u sedmom i desetom poglavlju¹⁸, a kojima su kršćani podvrgnuti ne bi li zanimali Krista. Zincone smatra da se upotreba takvih izričaja i opisa ne bi mogla opravdati samo autorovom željom da bude što izražajniji i uvjerljiviji u svojim opisima.¹⁹ Očito su progoni bili notorna činjenica koju nije bilo potrebno posebno dokazivati. U apologetskoj literaturi bilo je uobičajeno govoriti o plodnosti mučeništva kad je u pitanju nasljedovanje Krista. Kršćani nisu skrivali tu činjenicu onima koje su nastojali pridobiti, dapače, bio je to argument više koji je pokazivao vrijednost nasljedovanja Krista. Krv mučenika bila je sjeme novih kršćana, jer mučenici nisu bili samo obični, jadni i do smrti zlostavljani ljudi, nego i Kristovi svjedoci²⁰, koji su svojom krvlju posvjedočili vrijednost poruke spasenja.

Kao *terminus post quem*, vrijeme prije kojeg djelo najvjerojatnije nije moglo biti napisano, smatra se početak drugog stoljeća, budući da se u to vrijeme datiraju *Petrova propovijedanja*,²¹ u kojima se otkriva shema kršćanske apologije. Tu shemu slije-

di i *Poslanica*. Na prvom je mjestu protupoganska apologija. Zatim slijedi protužidovska apologija i na kraju poticaj da se prigrlji kšćanska vjera, odnosno vjera u Isusa Krista.²²

Razdoblje od početka drugog stoljeća pa do kraja četvrtoga vrlo je široko i previše općenito pa teško može zadovoljiti one koji je bave ovim pitanjem. O tome govore mnoge hipoteze, a mi ćemo se osvrnuti samo na neke koje su postankom najnovije. Jedan od najvećih istraživača toga pitanja i općenito stručnjak za *Poslanicu*, budući da je on napravio kritičko izdanje toga djela za niz *Source Chretiennes*, svakako je H. I. Marrou. Kritičko je izdanje napravljeno 1951. i do danas je ostalo temelj za istraživanje *Poslanice*, iako u posljednje vrijeme raste interes za taj *biser* starokršćanske književnosti. Marrou pretpostavlja datum nastanka *Poslanice* između 190. i 200. godine i stavlja je u ambijent aleksandrijske kršćanske zajednice. Stoga on za autora pretpostavlja *Pantena*, učitelja Klementa Aleksandrijskog. Proučavajući Klementovog *Protreptika*, Marrou je našao neke leksičke i doktrinarne sličnosti.²³ S obzirom na književnu sličnost upotrebe riječi i sadržaja Alfonsi pronalazi indikacije koje upućuju na sličnost dvaju djela.²⁴ Vjeruje da Klementovo djelo vremenski slijedi našega nepoznatog autora te da je Klement poznavao *Poslanicu*.²⁵ Ipak, sličnosti koje se mogu uočiti među djelima više su u zajedničkom

16 *Isto*, str. 242-243.

17 Usp. S. ZINCONI, *A Diogneto*, str. 22-23.

18 *Ne vidiš li kako kršćane bacaju pred zvijeri da bi zanimali Gospodina, a ipak nisu pobijedeni?* (PD 7,7) *Tada ćeš ljubiti i diviti se onima koji su podvrgnuti mukama jer ne žele zanimali Boga.* (PD 10,7)

19 Usp. S. ZINCONI, *A Diogneto*, str. 21.

20 Martis (grč.) = svjedok

21 Usp. I. GIORDANI, *La prima polemica cristiana*, Morcelliana, Brescia 1943, str. 33.

22 Usp. E. NORELLI, *A Diogneto*, Paoline, Milano 1991, str. 48; S. ZINCONI, *A Diogneto*, str. 21.

23 Usp. H. I. MARROU, *A Diognete...*, str. 252-253.

24 Usp. L. ALFONSI, *Il Protrettico di Clemente Alessandrino e l'epistola a Diogneto*, in "Aevum" 20(1946), str. 100-108.

25 *Isto*, str. 101; 108.

načinu razmišljanja, koje pripada jednom određenom vremenu i krugu ljudi, nego što bi se moglo govoriti o preuzimanju ideja jednih od drugih.

Osim autorstva tu je i pitanje onoga kome je *Poslanica* upućena. Marrou nije vjerojatno mislio da su njegove ideje jedine istinite, ali on je u *vrsnom Diogenetu* prepoznao rimskog namjesnika u Egiptu i to ga je još više učvrstilo u uvjerenju da je na pravom putu te da pisca i naslovnika treba tražiti u Africi.

Ipak, ima znanstvenika koji se ne slažu s tom tvrdnjom. Tako Norelli, jedan od novijih istraživača *Poslanice*, iako ne može pobiti evidentne sličnosti s Klementovim djelom, ipak ne smatra da je Marrou u pravu.²⁶ Isto tako smatra da se ne bi mogla prihvatiti ni teorija Pier Franca Beatrice, koji autora *Poslanice* vidi u Polikarpu iz Smirne. Naime, *Poslanica* se teško može povezati s Polikarpom iako je vjerojatno da ortodoksne ideje koje se u njoj nalaze pripadaju azijskom ambijentu drugog stoljeća. Ipak, moguće je uočiti i neke druge elemente, kao što su Pavlov i Ivanov utjecaj na našeg pisca i stanoviti modalizam, to jest nedovoljno razlikovanje Sina i Oca na nekim mjestima u *Poslanici*.²⁷

Norelli traži teološki kontekst u kojem je napisana *Poslanica*. Teološke teme u *Poslanici* i način na koji su obrađene Norelli pronalazi u kršćanskoj zajednici u Rimu drugog stoljeća. Tada se u Rimu među kršćanima javljaju dvije struje. Jedna je konzervativnija, a druga, kojoj pripadaju obrazovani kršćani, slijedi Pavlovu ideju. U 144. godini Marcion je isključen iz kršćanske zajednice i to zbog njegovoga radikalnog stava prema Starom zavjetu. On je naime smatrao da Bog Starog zavjeta, čiji su postupci često opisivani kao okrutni, ne može biti poistovjećen s dobrim Bogom, Ocem Isusa Krista. Neki znanstvenici, analizirajući elemente jake protuzidovske kritike, smatrali su upravo Marciona autorom *Poslanice*. Ipak, mnogi se ne slažu s tom idejom, a Norelli je eksplicitno odbija. Za njega je autor *Poslanice* neki kršćanski intelektualac (vidi se to iz argumenata i iz načina na koji ih obrazlaže), osjetljiv za

gnostičke probleme svoga vremena, a koji ipak ne želi napustiti crkveno zajedništvo.²⁸ Prihvaćajući tu hipotezu, Norelli smatra da djelo nije moglo biti napisano poslije 240. - 250. godine jer tada se grčki jezik već gubi iz Rima, a latinski sve više postaje službeni jezik.²⁹

PITANJE INTEGRITETA DJELA

Nakon što smo dotaknuli problem datiranja i autora djela, potrebno je reći nešto i o cjelovitosti teksta koji je došao do nas. Čitajući *Poslanicu*, lako možemo uočiti da je tekst na dva mjesta prekinut, to jest da misao koja se nastavlja ne odgovara prijašnjem tekstu. Jedno se mjesto nalazi u sedmom poglavlju između 6. i 7. paragrafa, a drugo se nalazi na kraju desetog poglavlja. Zbog jezično-stilskih obilježja 11. i 12. poglavlje teško se bez ikakvog objašnjenja mogu samo dodati na prvih deset poglavlja.

Što se tiče prvog prekida teksta, nema velikih problema. Taj se dio sasvim sigurno izgubio i to u ranoj fazi budući da je u samom rukopisu bila ostavljena praznina. Tako je prepisivač vjerno prenio tekst koji je do njega došao naznačivši da tekst nije integralan. Osim toga na margini se nalazila bilješka koja je objašnjavala prazan prostor, tumačeći da se praznina nalazila i u kodeksu iz kojeg je djelo prepisano i da je vrlo stara.³⁰ Pitanje je koliko je velika ta praznina i koliko teksta nedostaje. Neki smatraju da je prepisivač vjerno reproducirao prazninu, to jest da je ostavio onoliko bijelog prostora koliko ga je bilo u tekstu koji je prepisivao, dok drugi vjeruju da je tekst koji nedostaje puno duži. Prvotni je rukopis bio vjerojatno *kodeks* a ne svitak i ta pretpostavka bi nam mogla poslužiti da zamislimo veličinu teksta koji nedostaje. U tom slučaju to bi mogao biti jedan *folio*, što bi značilo da nedostaju četiri stranice. Ipak, dokaza o tome nema, a ni sama praznina ne utječe na

26 Usp. E. NORELLI, *A Diogeneto...*, str. 49-50.

27 Usp. PD, 7,2; 8,1.

28 E. NORELLI, *A Diogeneto*, str. 57.

29 *Isto*, str. 61.

30 *Isto*, str. 17.

cjelovitost teksta jer je očito da pisac nastavlja odgovarati na pitanja koja je postavio u prvom poglavlju.

Druga je praznina puno zanimljivija, a prouzročila je i mnoge polemike. Unatoč tome što mnogi znanstvenici vjeruju da su 11. i 12. poglavlje integralni dio djela, postoje dobri razlozi koji nas upućuju na to da posljednja dva poglavlja nisu najsretnije i najspretnije povezani s ostalih deset. Zincone nam ukratko donosi sve primjedbe protiv jedinstvenosti ovih dvaju dijelova.³¹ Oni koji se protive ideji o jedinstvu primjećuju velike stilističke i sintaktičke razlike između posljednja dva poglavlja i ostalog teksta. Tako u prvih deset poglavlja, recimo, postoji jedan sugovornik. To je *vrli Diogenet* ili se ponekad govori općenito poganima, ali se uvijek govori u drugom licu jednine. U 11. i 12. poglavlju govori se prije svega auditoriju koji nije poganski, nego se radi o kršćanima koji su se obratili s poganstva. To bi vjerojatno mogli biti i katekumeni. Isto tako razlike je moguće vidjeti na primjeru upotrebe Starog zavjeta. U posljednjim poglavljima Stari se zavjet veže uz Novi, a u 3. i 4. poglavlju prvog dijela očit je jaki protužidovski stav s obzirom na odnos prema Bogu. Razlike se očituju i u teološkom nauku. Tako se s obzirom na soteriologiju može reći da se prvi i drugi dio prilično razlikuju. U posljednja dva poglavlja govori se o *Logosu* dok se u prvih deset poglavlja taj termin javlja samo na jednom mjestu³² i to najvjerojatnije kao kristološki naziv. Bilo kako bilo, razlike su znatne. Ipak neki čvrsto vjeruju da su ta dva dijela uistinu dijelovi jednog te istog djela i da je teologija obrađena u posljednja dva poglavlja nastavak i razrada teologije prvih deset poglavlja.³³

Pokušavajući razriješiti problem jedinstva, javljale su se različite teorije. Connolly tako vjeruje da su posljednja dva poglavlja izgubljeni završetak jednog antiheretičkog Hipolitovog djela.³⁴ Drugi opet vjeruju da je pravi završetak djela izgubljen i da je netko dodao dio homilije koja govori o sličnom argumentu, ili da je te dijelove doista napisao neki drugi pisac s namjerom da dopuni upravo to djelo.³⁵

Konačnog odgovora nema i vjerojatno ga neće ni biti jer nam nedostaju materijalni dokazi koji bi bacili konačno svjetlo na ovo pitanje. Vjerojatno su posljednja dva poglavlja napisana u neko vrijeme koje je relativno blisko vremenu nastanka same Poslanice. Možda ih je doista napisao i isti autor, ali se gotovo sigurno radi o dva različita djela. Jedan od dokaza je, prema mišljenju mnogih stručnjaka, i taj što su se u prvih deset poglavlja dali odgovori na sva pitanja koja su postavljena već u prvom poglavlju. Iako nedostaje pravi završetak djela, ono ipak u biti nije okrnjeno, a zadnja su dva poglavlja stigla do nas kao dobrodošao dar prošlosti s obzirom na okolnosti u kojima je spis sasvim slučajno pronađen i sačuvan.

Stil i sadržaj djela

Već smo rekli da ćemo govoriti o *poslanici* samo uvjetno radi lakšeg izražavanja. Taj naziv djelu dao je njegov prvi izdavač Henri Estienne. Vjeruje se da je taj naziv upotrijebljen zbog toga što djelo započinje pozdravom kako je to uobičajeno kod poslanica, odnosno pisama. Ipak, danas se znanstvenici uglavnom slažu da djelo nije napisano u epistolarnom stilu i da se zbog toga ne može nazivati poslanicom.³⁶ Poznato je da su postojala privatna pisma koja su se obraćala pojedincu, ali isto tako i neka vrsta otvorenog pisma koje se pisalo širem čitateljstvu s namjerom da se obradi neki argument koji je opće poznat ili je bilo potrebno objašnjenje nekog problema. To je bio jedan od razloga što su neki znanstvenici podupirali ideju o *poslanici*, ili makar o traktatu napisanom u epistolarnom stilu. Ipak, većina se znanstvenika slaže da se ne radi o poslanici.

31 Usp. S. ZINCONI, *A Diogeneto...*, str. 14-15.

32 PD 7,2.

33 Usp. M. RIZZI, *La questione dell'unità dell'Ad Diogenetum*, SPM, Milano 1989, str. 89-133.

34 R. H. CONNOLLY, *Ad Diogenetum xii-xii*, u: "The Journal of Theological Studies" 37(1936), str. 2-15.

35 Usp. E. NORELLI, *A Diogeneto*, str. 23-25.

36 *Isto*, str. 27.

Naprotiv, u njoj su vrlo očiti apologetski elementi i to naročito u prva četiri poglavlja. Marrou, jedan od najboljih poznavalaca ovog djela, kaže da je ono *apologija koja se razvija i završava kao poziv da se prihvati vjera u Krista*.³⁷ To danas prihvaćaju svi znanstvenici. Ta se prva četiri poglavlja mogu nazvati *pars destruens*, to jest dio u kojem autor nastoji snažno napasti pogane i Židove te pokazati kako su njihovi načini slavljenja Boga u stvari bez ikakvog smisla. Dapače, za Njega su čak i uvredljivi. Stoga autor poziva *vrlog Diogeneta*, poganina koji teži za istinom, da prigrlji kršćansku vjeru, pokazujući mu univerzalnost kršćanske poruke. Apologetskim stilom nastoji potaknuti čitatelje da prihvate Božju dobrotu kojom preko Logosa govori ne samo kršćanima nego i učenim poganima koji kroz filozofiju nastoje doći do Istine.

Poslanica je maleno djelo, koje je - iako ograničeno na mali broj stranica - uspjelo zainteresirati veliki broj znanstvenika. Bibliografija o ovom djelu sve više raste, osobito otkako je jedan njezin dio (šesto poglavlje) inspirirao Oce II. vatikanskog sabora da u njemu nađu formulu za model kršćanskog života u današnjem svijetu. Ipak, tijekom čitavog dvadesetog stoljeća znanstvenici su se često osvrtnali na ovo djelce i nastojali odgovoriti na pitanja koja nam se nameću od trenutka kad je djelo pronađeno. O čemu, napokon, govori ovo djelce?

U prvom poglavlju autor pozdravlja *vrlog Diogeneta*, radujući se da u njemu nalazi slušaoca kojemu će on pokušati dati odgovore na razna pitanja što su prolazila kroz glavu svakog poganina koji bi došao u dodir s kršćanskom porukom. Za pogane je bilo teško shvatiti da jedna tako mlada vjera s neznatnim brojem vjernika može nastojati postati univerzalnom. Autor dakle u prvom poglavlju najavljuje o čemu će govoriti. Pogane zanima tko su u stvari kršćani; kakav je Bog u kojeg se pouzdaju; kakvo bogoslužje obavljaju i zbog čega se ne zadovoljavaju vjerom kultom kojom se služe pogani i Židovi; odakle im snaga da preziru smrt koja im je, budući da su kršćani, vrlo bliska; kakva je to njihova međusobna

ljubav i kako to da se ta vjera pojavila tako kasno u povijesti.

Postavivši odgovore kao natuknice oko kojih će se razvijati misao, pisac počinje razvijati prvi dio u kojem se obrušava na poganski način vjerovanja i njihovo pouzdanje u bogove, na način na koji im se iskazuje čast. Nastoji pokazati sav besmisao takva ponašanja jer oni bogove koje su napravili od zlata čuvaju pod stražom da ih netko ne bi ukrao, a one koji su napravljeni od neplemenitih materijala nitko ne čuva, pokazujući tako očitu materijalnu razliku među njima. Predbacuje im da su bogovi³⁸ napravljeni od istog materijala kao i svi drugi uporabni predmeti i da tako zavise od volje zanatlije koji im je mogao dati i kakav drugi oblik. Tako pogani ne samo da vrijeđaju bogove kad im prinose žrtve paleći ih na ugodan miris, nego ih i vrijeđaju žrtvujući im ono što bi i sami ljudi teško podnosili. Za jednog intelektualca takvo poimanje je neshvatljivo i zato pisac poziva Diogeneta da ne gleda na te stvari samo očima i srcem nego i da ih pokuša shvatiti svojim intelektom. Samo pogansko bogoštovlje odražava njihovu slabu vjeru u bogove, a isto tako i svu besmislenost takvog postupanja.

Nakon toga pisac se obraća Židovima da bi objasnio zbog čega kršćani odbacuju židovski način šovanja Boga. Priznaje im da za razliku od pogana časte pravoga Boga, ali to je razlog više da Boga ne mogu štovati poput pogana (žrtve paljenice) kao da je Bogu stvoritelju svega išta potrebno. Za njega je to više znak ludosti nego pravog bogoštovlja. Židovi su izgubili pravi smisao za ono što je pravo bogoslužje. Čini mu se neshvatljivim da Bog koji je sve stvorio jedne stvari smatra dobrima a druge zlima. Židovi vjeruju više u zvijezde nego u Božju dobrotu.

37 Usp. H. I. MARROU, *A Diognete...*, str. 93.

38 Riječ je zapravo o kipovima, ali su pogani vjerovali da ti kipovi doista predstavlja božansku prisutnost među njima. Zbog toga apologeti kad raspravljaju s poganima često govore o kipovima kao o božanstvima.

U svom apologetskom nastojanju da obrani kršćansku vjeru i za nju pridobije slušaoca, pisac upotrebljava čak i oštre riječi, ali to treba razumjeti s obzirom na doba u koje je djelo nastalo. To je *pars destruens* našeg djela u kojem se što je moguće više želi poljuljati vjera u bogove i u lažno iskazivanje kulta da bi se lakše mogla prihvatiti kršćanska poruka.

S petim poglavljem započinje ljepši dio *Poslanice*, to jest *pars costruens* u kojemu pisac nastoji pokazati ljepotu kršćanskog nauka i kršćanskog života i zbog kojega bi se pogani trebali obratiti od ispraznog bogoštovlja i prihvatiti vjeru u jedinoga i pravoga Boga. Zahvaljujući upravo ovom poglavlju, *Poslanica* je danas postala vrlo poznata. Kršćani su duša svijeta. Vrijednost kršćanskog života nije u tome što bi kršćani bili pripadnici neke povlaštene grupe ljudi. Oni su obični ljudi kao i svi ostali. Ne oblače se na poseban način. Od drugih se ljudi ne razlikuju niti kakvim posebnim načinom prehrane. Ne može ih se naći u nekim posebnim gradovima koji bi bili samo za njih napravljeni, niti se služe ikakvim posebnim jezikom da bi se od drugih razlikovali. Jednom riječju, to su sasvim obični ljudi koji se isto tako pokoravaju zakonima, ali ih u isto vrijeme i nadvisuju svojim životom jer ne čine nikakva zla. Ipak, pisac kaže da ih Židovi progone i ne poznaju dovoljno. Progone ih i pogani³⁹, a ni jedni ni drugi ne znaju objasniti zbog čega to rade. Ipak progonstvo za kršćane nije kraj svijeta jer se oni tome raduju kao da primaju život.⁴⁰ Kroz čitavo šesto poglavlje pisac govori o važnosti kršćana u svijetu. Oni su duša svijeta. Ono što je duša u tijelu, to su kršćani u svijetu.⁴¹ Dobili su od Boga uzvišenu zadaću, da budu duša svijeta, a tu dužnost ne smiju napustiti.

Nakon što je izrekao svoje mišljenje o položaju kršćana u svijetu, pisac prelazi na objašnjenje nade koja kršćanima daje snagu da izvrše tu svoju zadaću. Svijet ih progoni, ali ga oni ipak ljube. Oni se ponašaju na takav način upravo zbog toga što njihova vjera nije ljudska izmišljotina kako bi netko mogao pomisliti. Njihova je vjera utemeljena na činjenici da je Bog sâm, *pantokrator*

*kai pantoktistes*⁴², tu istinu stavio u njihova srca. To nije učinio tako da bi poslao nekoga od svojih slugu, poslanika, anđela ili koju drugu osobu, nego im je poslao *stvoritelja svega stvorenoga*.⁴³ Taj stvoritelj svega nije došao među ljude da ih preplaši ili da ih terorizira. Nije došao da ih osudi, nego da im pokaže svoju ljubav.

Nakon ovoga mjesta u sedmom poglavlju javlja se prvi prekid teksta i odmah se prelazi na dio koji govori o progonu kršćana da bi odbacili Boga, ali njegovom snagom oni ne samo da ga ne odbacuju, nego se njihov broj povećava.

Sljedeće poglavlje prikazuje kršćansku vjeru kao jedinu koja je sposobna čovjeka dovesti do prave istine, što je bio san svakog filozofa, to jest do pravog poznavanja Boga. Filozofi su smatrali da je bog neki prirodni element, što je za kršćane tek *varka*, i oni to ne mogu prihvatiti.⁴⁴ Bog se objavio kroz vjeru pokazujući se ne samo kao *čovjekoljubac*, nego i kao *velikodušni Bog*. On je oduvijek dobar i naklonjen čovjeku. Vrhunac čovjekoljublja i velikodušnosti očituje se u činjenici da je ljudima poslao nikoga drugoga nego svoga Jedinorođenog Sina.

Pogani su često predbacivali kršćanima da su oni nova religija i da stoga ne mogu pozivati na odgovornost stare religije. Ako je Bog doista takav, velikodušan i čovjekoljubiv, zašto je čekao tako dugo da se objavi ljudima? Deveto nam poglavlje daje odgovor na to pitanje. Bog je sve predvidio i sve je uredio na dobar način, ali je dopus-

39 Pisac riječju *grci* označava sve pogane.

40 Na više se mjesta u djelu spominju i progonstva što je indicacija da su ona još postojala u vrijeme kad je nastajala poslanica ili su bila još u živom sjećanju. To se može uzeti kao još jedan trag u određivanju nastanka djela.

41 Kroz čitavo se šesto poglavlje provlači platonska ideja o duši zatvorenoj u. No, ipak postoji razlika između platonskog i kršćanskog poimanja ove ideje. Istina je da se osjeća stalna napetost između tijela, tamiće duše, i same duše, koja ipak ne mrzi tijelo nego ga podržava. Istu ulogu u svijetu imaju i kršćani.

42 *Svemogući i stvoritelj svega*.

43 PD 7,2.

44 Usp. PD 8,4.

tio ljudima da se ponašaju onako kako to oni žele. Bog ne opravdava čovjekovo zlo djelovanje, nego ga podnosi dok priprema konačno čovjekovo spasenje. Za njega je stvorio svijet i sve mu podložio. Unatoč čovjekovom nedostojnom ponašanju, Bog nije zlopamtilo. Bog strpljivo razvija svoj plan spasenja i šalje svog Sina za otkupljenje ljudskih grijeha, jer On je jedini dostojan da to učini. Sam od sebe, čovjek ne može ništa učiniti. Bog je to učinio jer nije došao osuditi svijet nego ga spasiti. Stoga želi da čovjek u Njemu vidi *oca, učitelja, savjetnika, liječnika...*⁴⁵

S desetim poglavljem započinje konačni poziv. Pokazavši zašto kršćani ne štiju poganske bogove i zašto odbacuju židovsku bogoštovnu praksu te naglašujući kršćansku ulogu u svijetu, pisac poziva sugovornika da prihvati kršćansku vjeru koja će ga dovesti do prave spoznaje Boga, koja uključuje i nasljedovanje Božjih djela. Tako će razumjeti zašto kršćani, iako progonjeni, ne žele zaniijekati Boga. Za kršćanina, to jest za svakoga koji prihvati kršćansku vjeru, svijet nije drugo doli varka. Onima koji ga budu ljubili, dat će i obećano Kraljevstvo nebesko, stoga nije teško prezreti smrt i tako izbjeći *vječnu vatru*.⁴⁶ Bog ljubi svijet i čovjeka, a ovaj mu mora jednakom ljubavlju uzvratiti. Deseto se poglavlje naglo prekida. To je drugi prekid, na koji se dodaju dva posljednja poglavlja.

U jedanaestom poglavlju počinje govor o *Logosu*, poslanom u svijet. Poslan je od Boga, naviješten po apostolima, odbačen od Židova i prihvaćen od pogana. Tko god prihvaća to učenje, pokazuje da poznaje Božji dar. Na kraju pisac govori o pravoj spoznaji koja se očituje u životu. Prava je spoznaja potvrđena dobrim životom.

U ovom se posljednjem poglavlju pisac najvjerojatnije obraća novokršćenicima. Spoznaja nije nešto samo po sebi loše. Naprotiv, Bog sâm ju je *zasadio u vrtu*, ali je prvi ljudi nisu znali upotrijebiti u čistoći srca. Tako, tko god ne ljubi život, tko ne pozna pravu spoznaju potvrđenu u životu, prevaren je od *zmije*.⁴⁷ Kršćanin mora životom pokazati da je sazrio za pravu spoznaju koja od Boga dolazi i donosi plod u njego-

vom životu. Spoznaja mora u životu svakog čovjeka postati dobro stablo koje donosi dobre plodove, Bogu ugodne.

Poslanica završava doksologijom upućenom Bogu Ocu.

KRATKI OSVRT NA TEOLOŠKU MISAO S POSEBNIM OSVRTOM NA POVIJEST SPASENJA

Ovaj kratki spis nikada nije pretendirao dati velike odgovore na mnoga doktrinarna pitanja koja su se u poganskoj okolini javila u odnosu prema kršćanima. Stoga, iako ima apologetskih dijelova, nema krajnji cilj dati nepobitne dokaze Božje opstojnosti, ni sistematski pobijati poganstvo. Vjera u Boga i Sina njegova gotova je stvar kojoj ne treba dodatnih argumenata. Ionako je vjera pitanje života. Upravo stoga *Poslanica* nije ni postala poznata po svom teološkom učenju nego upravo po svojem moralnom nauku. Djelo je napisano u vrijeme kad je Crkva teško preživljavala i kad je proživljavala teške trenutke. Zbog toga pisac ograničava teološko izlaganje samo na ono što je najnužnije i ukoliko je u službi onoga što želi izreći svojim djelom. Mi ćemo se ipak pozabaviti teološkom mišlju, osvrnuvši se navlastito na nauk spasenja koji se može naći u *Poslanici* i to u prvih deset poglavlja.

Poslanica je već prostudirana s mnogih gledišta, ali se ne govori puno o njezinoj teologiji. Za kršćane je osoba Isusa Krista vrlo važna. Oko njega se sve okreće i on je centar svega stvorenja. On je centar kršćanskog života. Iako je očito da je *Poslanica* pisana u kršćanskom duhu, u njoj nailazimo na čudnu činjenicu. Riječ *Krist* ne spominje se nikako⁴⁸, iako se često govori o *kršćanima*⁴⁹. Imajući to u vidu, netko bi mogao reći da je neprikladno govoriti o kristologiji.

45 PD 9,6.

46 PD 10, 7.

47 To je jasna aluzija na Post 3,7.

48 A. URBAN, *Concordantia in epistulam A Diogeneto*, Hildesheim 1993. Termin Krist upotrebljava se samo jedanput i to kao nota na margini Kodeksa F koji nam donosi tekst djela.

49 Termin *kršćani* upotrebljava se 14 puta u *Poslanici*.

Ipak, apsurdno je govoriti o kršćanima, a ne govoriti o Kristu. Stoga autor implicite ipak govori o Kristu, ali na drugačiji način. Jedanaesto i dvanaesto poglavlje govore o *Logosu*. Taj su termin često upotrebljavali apologeti nastojeći kršćansku poruku približiti poganima uronjenima u filozofski način razmišljanja. Budući da je taj dio djela upitan s obzirom na svoju autentičnost i da pokazuje drugačiji teološki pristup problemu, nećemo ga uzimati u obzir u iznošenju teološkog nauka koji možemo pronaći u *Poslanici*. U prvih deset poglavlja govori se o *ocu* i *sinu*. Izraz otac - *pater* - upotrebljava se 5 puta, a *sin* se upotrebljava 8 puta (*hios* 5 puta; *pais* 3 puta). Moglo bi se o soteriologiji u ovom djelu govoriti i kroz upotrebu *kristoloških naziva* koje su kršćanski pisci pridavali Isusu Kristu s obzirom na uloge koje obnaša u povijesti spasenja. Ipak, Leinhard⁵⁰ smatra da to ne bi bilo dovoljno da iskaže sav nauk o Kristu koji je moguće pronaći u *Poslanici*. Naime, na taj se način zapostavljaju različiti kristološki aspekti koji se ne mogu vidjeti u kristološkim nazivima što se mogu naći u *Poslanici*. Termini *Otac* i *Sin* su više tehnički termini, skraćenice, koji omogućuju da pisac lakše iskaže svoju misao, a ne teološke kategorije.⁵¹

Pogledajmo, dakle, kako autor spisa razvija teološku misao nastojeći odgovoriti na pitanja koja postavlja u prvom poglavlju. U *Poslanici* kršćani žele dati poganima obrazloženje nade koja je u njima. Pogani, ako žele razumjeti misterij Isusa Krista, prije svega moraju shvatiti jedno. Bog je jedan jedini, a poganska vjera u bogove nije drugo nego praznovjerje. Odbacivši pogansko vjerovanje u bogove i židovski način bogotovlja, pisac prelazi na kršćansku ulogu u svijetu.⁵² Sve je to služilo kao priprava za iznošenje božanskog spasenjskog plana, koji se razrađuje od sedmog do desetog poglavlja.

Pogledat ćemo prije svega razliku i sličnost u objavi *Oca* i *Sina*. Zatim ćemo promatrati Kristov misterij u svjetlu povijesti spasenja, koji čitavu ljudsku povijest dijeli na dva dijela, prije i poslije Kristova dolaska.

Sin poslan od Oca objavljuje se kao prijatelj čovjeka

Kršćanska se vjera ne temelji na ljudskom posredovanju. Tu je na djelu Bog *sam*. On je *Stvoritelj i Začetnik svemira*.⁵³ On je taj koji šalje, a Sin je poslanik. U *Poslanici* je naglašena razlika između Oca i Sina, ali ipak monoteizam koji pisac proklamira ni u jednom trenutku ne dolazi u pitanje. Neizreciva je veličina i onoga koji šalje i onoga koji je poslan. Glagol *slati* vrlo je važan u razumijevanju kristologije ovog djela. Pisac upotrebljava dva glagola da bi označio to djelovanje. U djelu nalazimo glagol *apostello* tri puta, a glagol *pempo* devet puta. Sin je poslan među ljude kao poslanik s naložima da ostvari plan spasenja. Taj odnos Oca i Sina u *Poslanici* je izražen sedam puta u prvih deset poglavlja, gdje je glagol *pempo* češći od drugog glagola, dok se u posljednja dva poglavlja upotrebljava isključivo glagol *apostello* i to samo jedanput. I jedan i drugi glagol uglavnom imaju isto značenje - *poslati*. Uz navedene glagole javljaju se još dva druga glagola, *apodidomi* i *deiknimi*. Prvi znači *predati* i upotrebljen je u kontekstu devetog poglavlja, gdje se govori da je *Bog predao vlastitog sina kao otkupninu za nas*.⁵⁴ To nas upućuje na soteriološko mišljenje, koje govori da je Sin predan kao otkupnina, zadovoljština za naše grijeha. Uz glagol *apodidomi* dolazi objekt *litron*, koji označuje otkupninu.⁵⁵ Drugi glagol znači *očitovati, pokazati*.

Na mjestima gdje su upotrebljeni navedeni glagoli, kako je već prije rečeno, jasno je da se razlikuju dvije osobe i njihov odnos u izvršenom djelovanju. Jasno je da je inicijativa slanja na Očevoj strani, a da Sin vrši njegovu volju bez pogovora. Na jednom mjestu, gdje se kaže da je *Bog usadio u*

50 J.T. LIENHARD, *The christology of the epistle to Diognetus*, u: "Vigiliae Christianae" 24(1970), str. 280-289.

51 *Isto*, str. 280-281.

52 O tome govori prvih šest poglavlja.

53 PD 7,2.

54 PD 9,2.

55 Usp. J. T. LIENHARD, *The christology...*, str. 281.

ljudska srca Istinu i Riječ, čini se da je Sin ipak uključen u Očevo djelovanje.⁵⁶ Različiti znanstvenici razmišljaju o tome različito. Neki znanstvenici riječi *aletheia* i *logos* shvaćaju kao kristološke nazive⁵⁷, podupirući tako kristologiju Logosa u *Poslanici*. Marrou pretpostavlja da se i ovdje govori o Sinu.⁵⁸ Tome u prilog govori i činjenica da su ti nazivi upotrebljeni u kontekstu Ivanovog govora o Kristu, koji kao takvi u stvari označuju Sina. Lienhard vidi u tim izrazima samo model kojim se označava Očevo djelovanje u odnosu na Sina.⁵⁹ Norelli pak ove izraze ne smatra kristološkim nazivima, jer se tu radi o Božjoj objavi, a Bog nije usadio u srca ljudi Sina nego *nauk*.⁶⁰

Ipak u spisu nailazimo i na drugačije odnose Oca i Sina. Postoje mjesta koja jasno pokazuju da je Sin Očev suradnik u djelovanju. Ipak, tu se ne radi o direktnom Sinovljevom djelovanju, nego se očituju različiti odnosi između dviju osoba. Svaki se put za Sina upotrebljava riječ *pais* i uvijek kao direktni objekt Očeve akcije. *Bog samo Sinu objavljuje svoje namjere*, koje predstavljaju veliku i neshvatljivu Božju zamisao.⁶¹ *Bog preko ljubljenog Sina objavljuje što je pripremio od početka za čovjekov spas*.⁶² Na kraju i *Sin djeluje jer Otac po njemu stvara nebesa, more...* ispunjavajući volju Očevu.⁶³

Isto tako i Sin sâm djeluje. Na samo jednom mjestu govori se o direktnom Sinovljevom djelovanju. Na drugim se pak mjestima implicite govori o Sinovljevom djelovanju. Sin nije došao osuditi. Doći će kasnije kao sudac, na kraju vremena, kada dođe u svojoj slavi. On tada neće biti poslanik, nego će i sâm suditi, iako i taj čin zavisi od Oca koji šalje Sina. On je jedini koji svojom pravednošću pokriva čovjekove grijeh. Naše bezakonje i bezboštvo opravdavaju se jedino u Sinu Božjemu. On je pravednik koji pokriva grijeh mnogih i njegova pravednost opravdava mnoge.⁶⁴

Ove tvrdnje iz *Poslanice* izazvale su mnoge rasprave i mnogi su ih tumačili na svoj način. Naime, ne slažu se svi da je ovdje Sin na djelu, jer se ne govori direktno da je on taj koji opravdava. Ipak, govoreći o

opravdanju u Njegovoj pravednosti, očito je da je tu i Sin na djelu i prisutan. Ako i nije direktno prisutan, ipak je barem implicitno prisutan, jer On je taj pravednik koji opravdava grešnike ili, kako pisac kaže, *asebeis*. Prijedlog *en*, koji se javlja u grčkom tekstu, ipak se ne može tumačiti, kako to većina autora misli, u smislu mjesta, kao da bi se naša pravednost nalazila u Sinovljevoj pravednosti. Trebalo bi to tumačiti tako da smo opravdani ne u pravednosti, nego po Sinovljevoj pravednosti.

Treći vid odnosa djelovanja Oca i Sina uključuje njihovu zajedničku akciju. Ta ideja nije dostatno, a ni dovoljno jasno izražena u *Poslanici*. Čak se čini da mjesta na kojima autor spominje Oca i Sina mogu ukazivati na nedovoljno razlikovanje uloga Oca i Sina i na nedovoljno razlikovanje dviju osoba. Naime, *Bog je poslao u svijet Stvoritelja - demiurgon* (PD 7,2), a na drugom mjestu (PD 8,7) pisac govori da je *Stvoritelj - demiurgos - Bog svega*. Onda autor kaže da se *Bog sâm objavio* (PD 8,5), a zatim da je *Bog objavio Spasitelja* (PD 9,6). Iako na tim mjestima nije dovoljno očito tko šalje, a tko je poslan, tko objavljuje i tko je to objavljen svijetu, ipak to nije dovoljno da bi se moglo zaključiti kako pisac ne razlikuje Oca i Sina. U vrijeme nastanka djela još nema govora o Trojstvu. Činjenica je da se Duh Sveti ne spominje ni na jednom mjestu. Marrou pobija mišljenje da bi tekst mogao biti pod utjecajem modalista.⁶⁵ Ni prema Lienhardu navedena

56 Usp. PD 7,2.

57 Usp. E. MOLLAND, *Die literatur - und dogmengeschichtliche Stellung des Diognetbriefs*, u: "Zeitschrift für die neutestamentliche Wissenschaft und die Kunde der älteren Kirche", Giesesen 33(1934), str. 306.

58 Usp. H. I. MARROU, *A Diognete*, str. 186.

59 Usp. J. T. LIENHARD, *The christology...*, str. 282.

60 Usp. E. NORELLI, *A Diognete*, str. 103, bilj. 6.

61 Usp. PD 8,9.

62 Usp. PD 8,11.

63 Usp. PD 7,2.

64 Usp. PD 9,3-5.

65 Usp. H. I. MARROU, *A Diognete*, str. 188-189. Modalisti nisu razlikovali osobe u Trojstvu, nego su sve akcije koje su izvedene u povijesti spasenja pripisivali jednom Bogu koji se u različitim

mjesta nisu dovoljna da bi se pomislilo kako autor ne razlikuje Oca i Sina. Ako i postoje poteškoće, budući da se upotrebljava jednaki termin i za Oca i za Sina - *demiurgos*, razlika se ipak jasno očituje u cijelome tekstu. Prema Lienhardu, ključni su glagoli kojima se označuju Očevo i Sinovljevo djelovanje i upravo oni naznačuju razliku.⁶⁶ Tako, recimo, u sedmom poglavlju autor piše o Ocu koji šalje Sina. Više se puta u istom kontekstu ponavljaju glagoli koji jasno pokazuju da je Otac onaj koji direktno djeluje.⁶⁷ Iz teksta se jasno vidi da se djelovanja koja vrši Sin, kao što su *dokidanje* grijeha i *opravdanje*, nalaze u istom kontekstu, dok bi elemente koji bi mogli ukazivati na poistovjećivanje Oca i Sina valjalo tražiti na različitim mjestima u tekstu.

Događaj Isusa Krista dijeli povijest na dva dijela

Iako Krista nikada izrijekom ne spominje, autor je ipak svjestan da je nakon Kristova - Sinovljeva - dolaska u svijet sve drugačije. On je centralni događaj u povijesti spasenja. U devetom poglavlju, dok odgovara na pitanje zašto se Sin utjelovio tako kasno u povijesti, pisac jasno razlikuje *prijašnje vrijeme* čovjekove *nepravde* i *sadašnjeg trenutka*.⁶⁸ Bog je u *prijašnjem* vremenu pokazao čovjekovu *nemogućnost* da sam od sebe postigne spasenje. *Sada kad je obznanio* Spasitelja, želi da uvidimo svu njegovu dobrotu.⁶⁹ Sin je znak podjele starog i novog vremena. Ovaj prijelaz između dva perioda označen je Božjom pravdom i njegovom snagom po kojoj smo oslobođeni. Unatoč tome što je kristološke nazive, kao što su *demiurgos*, *soter*, *kirios*, *aletheia*, *logos*, moguće naći u *Poslanici*, većina znanstvenika sumnja da se radi o pravim kristološkim nazivima. Tome u prilog osobito ide i činjenica da bi se kojiput ti nazivi mogli odnositi i na Oca. Jedno je sigurno. Kristologija koju nalazimo u *Poslanici* nije kristologija koja se iscrpljuje u kristološkim nazivima, nego se očituje u međusobnom odnosu Oca i Sina te u njihovom djelovanju u svijetu. Stoga rješenje kristološko-soteriolškog pitanja treba tražiti u tim relacija-

ma. Budući da se kristologija posljednja dva poglavlja razlikuje od one u prvih deset poglavlja Poslanice te kako taj posljednji dio vjerojatno nije integralni dio djela, nećemo posebno obrađivati nauk donesen u tom dijelu. Pogledajmo radije kako bi izledao nauk koji je donesen u našem djelu.

Božji plan spasenja prema *Poslanici Diogenetu*

U *Poslanici* kristološki dio započinje u sedmom poglavlju, gdje pisac nastoji dati odgovor na pitanja koja je postavio već u prvom poglavlju (*u kojeg to Boga kršćani vjeruju, kakav mu kult iskazuju, odakle potječe ljubav kojom se kršćani međusobno ljube, zbog čega se kršćanstvo tako kasno pojavilo u svijetu*). Ako gledamo povijest kršćanske apologije prvih stoljeća, ta pitanja nisu neka novost. Dapače, pogani su ih često postavljali, a apologeti su na njih nastojali odgovoriti. Apologeti su poganima htjeli prikazati kršćanstvo u pozitivnom svjetlu. Pogani su kršćanima često zamjerali njihovu neukost, želeći ih tako diskreditirati u očima onih pogana koji su težili za filozofskom izobrazbom, smatrajući da će tako doći do odgovora na čovjekova vjekovna pitanja o smislu. Apologeti su stoga nastojali proniknuti dodirne točke između kršćanstva i filozofije. Krist je zato, kako nam to uostalom pokazuje i Ivanovo evanđelje, prikazivan kao *Logos*, jedini posrednik između Boga i ljudi. Na taj se način htjelo pokazati da postoji kontinuitet i univerzalnost u Božjem spasenjskom planu. Bog je Bog za sve ljude, ne samo za kršćane. Bilo da se radi o prorocima ili o filozofima, svi su oni djelovali pod nadahnućem jednog te istog *Logosa* kojega je Bog *posijao* u srca svih ljudi.

Ideja da se *Logos* poveže sa stvaranjem svijeta izražava istinu o preegzistenciji Lo-

trenucima i prilikama očitovao na različite načine. Prema njima, nema mjesta govoriti o jednom Bogu u tri osobe.

66 Usp. J. T. LIENHARD, *The christology...*, str. 285.

67 Usp. PD 7, 2; 4-5.

68 Usp. PD 9, 1-2; 6.

69 *Isto* 9,6.

gosa i da je u neprekinutom kontaktu sa svim ljudima koji traže istinu. On je govorio svima. I poganima i svetim ljudima koji su bili dio povijesti spasenja. Starozavjetni tekstovi potvrđuju tu povezanost između Logosa i Stvaranja. Helenistički ambijent bio je vrlo pogodan za rasprave sličnoga tipa. Tako se *Logos*, koji je oduvijek, rađa među ljudima i postaje *posrednik*. Naš se autor ne zaustavlja na pitanju utjelovljenja. Za njega je to gotov čin koji ostavlja posljedice na cijeli svijet. On ne govori o potrebi utjelovljenja, nego samo donosi činjenicu da se taj događaj dogodio i da je podijelio povijest na dva dijela. Nakon njegova dolaska sve se promijenilo. On je centar povijesti spasenja. Cijela je tako povijest podijeljena na dva dijela: *period nepravde*, koji je dolaskom Sina prošao, i *period pravde*, koji se naprotiv Njegovim dolaskom objavio kao neko novo vrijeme. Neko drugačije vrijeme. Prvi je period obilježen *neznanjem*.⁷⁰ Ljudi, unatoč svojim mnogobrojnim nastojanjima, nisu uspjeli upoznati Boga. Ostaje pitanje kako je moguće da se tako nešto uopće moglo dogoditi. Kako je moguće da ljudi u stvari ne poznaju pravoga Boga? Kako je moguće da čovjek čini zle stvari? Zbog tog nepoznavanja Boga, čitav mu je ljudski rod iskazivao sasvim pogrešno štovanje, kako nam se to opisuje u drugom i trećem poglavlju. Židovi slave Boga, pravoga Boga, ali slave ga na žalost na pogrešan način, približujući se više poganskom štovanju bogova negoli pravom bogoštovlju (poglavlje br. 4). Sve je to ipak plod nepoznavanja. Čovjek želi nasljedovati Boga, ali uvijek krene krivim putem. Tako je bilo sve dok Otac nije poslao svoga Jedinorođenog Sina. On je Stvoritelj i Začetnik svemira i po njemu je sve stvoreno (PD 7,2). Nitko od ljudi nije mogao razumjeti niti znati tko je pravi Bog, a još manje poznavati ga. Bog se sâm objavljuje preko vjere jer je neizmjereno dobar. Zbog toga se misterij *Utjelovljenja*, koji dijeli ljudsku povijest na dva dijela, i misterij *Logosa* mogu razumjeti jedino u vjeri.

Naš autor nije imao namjeru sistematski razlagati teološki nauk u svome djelu, nego potaknuti nevjernike, a u isto vrijeme i

kršćane. Pogane poziva na drugačiji i nov život, a kršćane na život koji odgovara Kristovom životu. To je doista život koji odgovara onome u što se vjeruje. Što vjeruješ, to i živi. U *Poslanici* nalazimo nauk o Bogu koji je transcendentan i svemoguć. Logos je posrednik između njega i ljudi. Teologija koju prezentira naš pisac je praktičan nauk koji poučava vjernike i utvrđuje ih u vjeri, a u istom ih trenutku i uobličava na sliku Božju. Samo Božje djelovanje pokazuje koliko je dobar i kako je On veliki ljubitelj čovjeka (PD 9,2). Samo ako postanu slični Njemu, ljudi mogu postići Božja obećanja.⁷¹

Susreti Boga i čovjeka događaju se u osobitim vremenima, a događaju se otkako čovjek postoji. Ti susreti su *povoljna* vremena spasenja - *kairoi*, a događaj Isusa Krista postaje egzemplaran *kairos* čovjekova spasenja.⁷² Ako je tako, zašto se onda Krist tako kasno objavio svijetu? Zašto se baš u tom određenom trenutku očitovala Božja ljubav? Ta i slična pitanja pogani su često upućivali kršćanima. Pitanje vremena u kojem se ostvaruje spasenje povezano je s pitanjem o Utjelovljenju. Prema našem autoru, u Božjem planu spasenja postoji vrijeme *zloće* i vrijeme *pravednosti*. Ta se različita vremena izmjenjuju kroz stoljeća dok je Bog *govorio* ljudima po anđelima, poslanicima i prorocima (PD 7,2). To su bili *kairoi*, pogodna vremena, vremena dobrote i Božje blagosti, a sve dosiže svoj vrhunac u događaju Isusa Krista. Bog je uvijek davao ljudima prigodu da se spase. Dok je nekoć govorio ljudima preko drugih ljudi, Bog je neprestance pripremao spasenjsko vrijeme. Čitav taj period bio je vrijeme mogućnosti da se ostvari Spasenje, ali tek sa Sinom, koga je poslao Otac, nastupa *Kairos*, vrijeme koje se ne smije propustiti. To je jedinstvena prekretnica o povijesti koja uzima u obzir čekanje otkupitelja, Njegov dolazak,

70 Usp. E. NORELLI, *A Diogeneto*, str. 114, bilj. 5.

71 Usp. C. RIGGI, *Testimonianza missionaria dell'avvento di Cristo, Rilegendo l'Epistola a Diogeneto, cod F*, u: "Salesianum" 34(1972), str. 435.

72 *isto*, str. 469-485.

a i samo otkupljenje. I jedno i drugo vrijeme označeni su dvjema činjenicama - vječnošću i sadašnjošću. Čovjek i sve stvorenje moraju odgovoriti na veliku Božju ljubav s poniznom zahvalnošću.⁷³ Bog je u svojoj dobroti *podnosio* čovjekovu *zloću* želeći mu dati vrijeme potrebno da se promijeni. To je ujedno i razlog Božje *velikodušnosti*, koja čeka trenutak kad će čovjek napokon shvatiti što je Bog učinio i što još uvijek čini za njega. Bog *podnosi* ljudsku zloću jer ljubi čovjeka. Nakon što je iscrpio sve *uobičajene* metode da bi čovjeka doveo na pravi put, on čini nešto nečuveno. On ne samo da je dobar - *filanthropos*, nego je i velikodušan - *makrothimos*, jer šalje svoga Sina da bi spasio čovjeka. To čini bez upotrebe sile, koja se ne pristoji Božjoj prirodi (PD 7,3), nego nastoji uvjeriti čovjeka u dobro koje želi postići.

U osmom poglavlju izravno se govori o planu spasenja. Taj je plan za čovjeka pun iznenađenja i neočekivanih *Božjih poteza* (PD 8,1). Ključne su riječi maloprije navedene (*filanthropos* i *makrothimos*). Bog je dobar i njegova ljubav prema ljudima ne ograničava se samo na vrijeme *pravednosti*. Dobrota je stalna Božja osobina koja je bitno povezana s Božjom naravi. On bijaše, jest i uvijek će biti dobar, a jer ovu istinu nitko od ljudi ne može shvatiti, Bog je neshvaćen od ljudi. Činjenicu da je Bog šutio i da je podnosio čovječje grijeh i nepravde, ljudi su shvaćali kao Božju nebrigu za čovjeka (PD 9,1). Ipak nije tako, a jedini koji može razumjeti Božju narav, njegov način djelovanja, jest Sin i zato je Otac samo Njemu objavio svoje naume s obzirom na svijet. U ovoj se misli očituje piščeva namjera da se obračuna s Marcionovim učenjem o zlom Bogu Starog zavjeta i dobrom novozavjetnom Bogu. Prema našem piscu, Bog nije dobar samo u jednom povijesnom razdoblju. Njegova je dobrota stalna kao i On sâm. Dapače, dobrota je Božje obilježje. U vrijeme nastanka djela marcioniti su bili prilično jaki i utjecajni. Neki znanstvenici, npr. Bunsen i Buonaiuti, mislili su da je *Poslanicu* napisao Marcion zbog pomalo sumnjivog stava prema starozavjetnim žrtvama i religioznoj

praksi. K tomu, upravo u ovom, osmom, poglavlju govori se o povijesti spasenja koja nam pokazuje neprekinutu Božju dobrotu.⁷⁴ Čekanje je bilo nužno da čovjek uvidi kako je nemoguće da sâm postigne spasenje. To se uvijek događa u zajednici. Vrijeme nepravde i vrijeme pravednosti nisu ništa drugo nego dva različita perioda istog plana spasenja, jer Bog je uvijek bio *filanthropos* i *makrothimos*.

Božja se velikodušnost podudara s milosnim vremenom čekanja kad Bog podnosi ono što nije dobro u čovjekovom ponašanju. On želi da ljudi razumiju njegovu volju i zbog toga ne dolazi prisiliti ljude na nešto, ne dolazi ih zastrašiti, nego *uvjeriti*. Shvaćajući čovjekovu nemogućnost da shvati sve ono što je Bog za njega pripremio u namjeri da ga spasi, šalje Sina, koji je Bog i jedini sposoban shvatiti Očevu volju. Sin je poslan spasiti svijet. Njegov prvi dolazak obilježavaju dobrota i velikodušnost. To je osobito važno zbog toga što je on Stvoritelj svega stvorenoga, a ne neki običan čovjek ili koji drugi Božji poslanik.

Dolazeći u susret ljudima, nastoji ih uvjeriti da bez Njega ne mogu ništa učiniti. Bog djeluje u dobroti i isto takav odgovor očekuje od čovjeka koji tako treba odgovoriti nakon što vjerom shvati tu poruku dobrote.

Možemo zaključiti da je ovo djelce doista *biser* starokršćanske književnosti. Vjekovi su krili tih nekoliko poglavlja koja govore o Božjem *čovjekoljublju* i *velikodušnosti*. Iako to djelo nije donijelo ništa novoga s obzirom na teološku misao Crkve, ipak ima svoju vrijednost u tome što pokazuje vrijednost kršćanskog života u svakodnevicu. Upravo konkretni moralni nauk, koji pokazuje u čemu je bit kršćanskog postojanja u svijetu, jest ono najljepše po čemu je ovo djelce ikada zapamćeno i po čemu će uvijek biti spominjano u kršćanskoj književnosti. Kad je Crkva na Drugom vatikanskom saboru razmišljala o svojoj ulozi

73 isto, str. 475-476.

74 Usp. C. TIBILETTI, *Aspetti polemici dell' ad Diogenetum*, u: "Vigiliae Christianae", str. 369-372.

u svijetu, u čitavoj kršćanskoj literaturi nije mogla naći ljepšu definiciju nego što ju je našla na nekoliko stranica ovoga djela. U nekoliko riječi rečeno je ono bitno. Kršćani su duša svijeta, ono što omogućuje da svijet i dalje živi i napreduje. Oni su znak Božje dobrote i velikodušnosti i cijelom svijetu otkrivaju kakav je Bog. Nakon što je Otac objavio Sina i nakon što je Sin pokazao kakav je Otac, kršćani svojim životom i nasljedovanjem Očevih djela nastoje potvrditi Njegovu dobrotu u svijetu. Bog želi da se svi ljudi spase i zato podnosi čovjekovu grešnost, a čovjek mora prepoznati tu Božju dobrotu i uzvratiti mu sada dok traje vrijeme milosti. Dok Sin svijetu objavljuje Očevu dobrotu. Iako je malo odgovora na upite koji se uz ovo djelo javljaju u književnom smislu, jedno je jasno. Otac šaljući Sina potiče kršćane da drugim ljudima postanu primjer Božje ljubavi. Na taj će način, objavljujući Božju dobrotu, izvršiti svoju zadaću. Na taj način ovo djelo, vraćajući nas na izvore kršćanske misli, postaje svim ljudima vjesnik Božje poruke ljubavi, koja ni danas ne gubi svoju aktualnost.

ZAKLJUČAK

Ovo djelo, koje se kao ni iz čega javlja u srednjem vijeku, čim je pronađeno dobiva

epitet *bisera* starokršćanske književnosti. Oduvijek je privlačilo razne znanstvenike da razmišljaju o njegovoj poruci koja u sebi skriva bit kršćanskog navještaja Novog zavjeta. Do dana današnjeg nije se upjelo doći do sigurnih podataka o autoru, vremenu kad je nastalo ili o onomu komu je bilo upućeno. Ipak, vrijednost poruke kršćanskog načina života i danas se može uočiti, a istinitost te tvrdnje može naći svoju potvrdu u dokumentima Drugog vatikanskog sabora, gdje je to djelo citirano. To je apologetsko djelo koje prelazi u poticaj da pagani prihvate kršćansku vjeru koja svakog onog koji je iskreno prihvati ne ostavlja ravnodušnim. Izlaganje nekih aspekata povijesti spasenja u ovome djelu obilježena je Božjom dobrotom. Ta se dobrota u prvom redu očituje u Božjoj strpljivosti kojom čeka da se ljudi okrenu od svog zlog puta i u tome što toliko cijeni čovjeka, i do čijeg mu je spasenja toliko stalo da šalje svog vlastitog Sina da mu navijesti spasenje. Tako nam ova Poslanica daje sintetičko izlaganje kršćanskog misterija. Iako će nam mnoge stvari ostati nejasne, ipak svaki onaj koji pročita ovo djelce sigurno neće biti ravnodušan, što potvrđuje i mnoštvo znanstvenika koji su se njime bavili i koji su nastojali dati odgovore na pitanja koja ovo djelo svojim postojanjem izaziva.